

תמר של פעם

אשכולות תמר

מחקרים ועיונים בתולדות צפת וחכמיה וגדולי ישראל בדורות האחרונים
מאת פרופסור דוד תמר, הוצאת ראובן מס, ירושלים תשס"ב (387 עמ')

עולם הרפואה יודע היטב כי החלמתו של חולה תלויה, במידה רבה, במצב רוחו. כאשר מצב הרוח שפיר, הסיכויים עולים עשרות מונים; ולעומת זאת, כאשר, חלילה, מצב הרוח אינו שפיר, אזי גם ההחלמה בצרות. לפני מכיריו-מוקיריו של החולה, ניצבת אפוא משימה "קלה ופשוטה": לשפר את מצב רוחו. השאלה היא כיצד? ובכן, יש מן החולים שדברי מתיקה ומתנות יועילו להם, יש שביקורים הם שיעודדו אותם, יש שבשורות טובות וכו' וכו' - חולה חולה ואישיותו, ויש שאסופת מאמריהם לספר היא היא שעשויה, בע"ה, לחולל מהפך בהרגשתם.

הספר שלפנינו נימנה על הסוג האחרון. כל שהכיר את פרופסור דוד תמר, לפני שחלה, יודע היטב שהתקשורת - המילולית והכתובה - היא שהיתה לו ציר מרכזי בחייו. המחלה הקשה שניחתה עליו, ואשר שיבשה צד מהותי זה בעולמו, שברה אפוא לא רק את גופו, אלא, בראש וראשונה, את רוחו. נרתמו אפוא שניים ממכיריו-מוקיריו וטרחו טירחה של ממש, לעשות לו נחת רוח, דווקא בתחום ובאופן שהוא מעריך יותר מכל. הגב' חנה רבינוביץ - אחותו של דוד, וד"ר מיכאל ריגלר - ידידו, קיבצו חמישים ואחד ממאמריו של תמר לספר, וקראוהו: אשכולות תמר.

לספר ארבעה מדורים, הממצים על רגל אחת את העיקריים מבין תחומי התעניינותו וכתבתו של תמר: צפת וחכמיה; הציפייה לגאולה; גדולי ישראל בדורות האחרונים; ובית אבא ואמא ז"ל. שני המדורים הראשונים מתאפיינים במידת הביקורת; שני המדורים האחרונים טבועים בחותם של אהבה. המאמרים פורסמו בעבר מעל במות ספרותיות שונות: אקדמיות-מקצועיות כ'תרביץ', 'ציון', 'ספונות' ו'סיני', ופובליציסטיות-בלטריסטיות כ'הצופה', 'מעריב' ו'ידיעות'. לרוב המאמרים זהו קיבוץ ראשון, למיעוטם זהו קיבוץ שני, אחר שכבר נכללו בעבר בחיבוריו הקודמים של המחבר, אלא שהעורכים החליטו לשוב ולהכלילם כאן, משום חשיבותם ומשום נדירותם.

בהתאם לכל האמור, הקובץ מכיל התייחסויות לקבלת האר"י ולתולדות האר"י, לחלומותיו של ר' חיים ויטל ולגדולתו וחכמתו, ל'מגיד' של ר' יוסף קארו ולהלכות שלחן ערוך שיסודן בקבלה, לחישובי הקץ ולעשרת השבטים, לציפיות לגאולה ולשאלת זיהוי מחברה של התפילה לשלום המדינה, לדמותם של גדולי ישראל - החפץ חיים והרב קוק, האדמו"ר הרא"ם מגור והרש"י אויערבך, הרב ויינברג והרב אריה לוי, על האב - הרב יששכר, בעל ה'עלי תמר' על הירושלמי - ועל האם, ועוד הרבה. נ"א מאמרים, כמנין "רפא נא לה".

יש בהם דברי חידוש ודברי סיכום, דברי שבח ודברי ביקורת, הארות גדולות והערות קטנות, הן בסגנון מדעי מוקפד ומהוקצע והן בסגנון עיתונאי יותר חופשי. מיגוון עיונים, שאמנם לא כולו שווה לכל נפש, אך כל נפש תמצא בו משהו המתאים לה.

אלה, כאמור, התחומים העיקריים. ברם הכל זוכרים, מן הסתם, כי לפי דרך הילוכו של תמר במאמריו, הרי לא פעם, לא פחות משמעניין עיקר הנושא, מעניינות הגלישות, ה'דרך אגב', ה'מענין לענין שלא באותו ענין'. וכך לדוגמא, בשולי מאמר שעניינו המרכזי מרן הר"י קארו, התגלגלו הדברים לעגנון, ומשבאו הדברים לעגנון - נשוא לא מעט ממאמריו של תמר - ציטט תמר את שהלה סיפר לדוד כנעני, איש מרחביה:

באחת השיחות שאל עגנון את כנעני - קראת את ספרי 'ימים נוראים'? גאה אני עליו יותר מאשר על שאר ספרי והשקעתי בו עבודה יותר מאשר בכל רומאן שכתבתי. רואה אתה את הגיליון הזה של 'הדואר'? אחד ד"ר מנדלין (!) מביא בו דברי תורה וכולם עד אחד גנובים מ'ימים נוראים'. הוא נטל מן המוכן, הגנב, ציטט שמות ספרים שהבאתי, אבל לא ידע כי אין כלל בנמצא ספר בשם 'קול דודי'. ב'ימים נוראים' לא הבאתי שום חידוש בשמי חוץ מ'קול דודי', הוא הקול שאני שומע בשעת הארה או יצירה; ושוב, והפעם אנקדוטה "תרבותית-הומוריסטית" משל תמר עצמו, מתקופת שהותו בבוסטון. תמר מספר שהרב י"ד סולובייצ'יק אהב לשמוע דברי הומור. פעם אחת זכיתי והוזמנתי לסעוד על שולחנו [של הרי"ד סולובייצ'יק, בבית בתו וחתנו - הרבנית עטרה והרב פרופסור י' טברסקי]. בניגוד לאירופאים, המשתמשים בסכין לאכילת בשר, הרי האמריקאנים חותכים את הבשר בסכין ואוכלים רק במזלג. אמרתי לרב, הרי שנינו במסכת קידושין מז' ע"א "אמר רבי יוחנן, הרי שלחן והרי בשר והרי סכין ואין לנו פה לאכול", משמע שבשר אוכלים בסכין. חייד הגרי"ד ובאופן אינסטיקטיבי נטל את הסכין בידו.

לא רק אופיים של המאמרים שונה מאוד זה מזה, אלא גם גודלם הכמותי - מהם ארוכים למדי, מהם קצרים ואף קצרצרים. ברבים מהם - בעיקר אלה שהתפרסמו בשעתו בעיתונות - עדיין נותר גם עתה, רושם הכתיבה הראשונה, דבר שלעיתים יידרש לטב ולעיתים למוטב: "השנה מלאו ארבעים שנה לייסודה ולהקמתה של מדינת ישראל..."; "כתבנו לאחרונה על... ועתה נשלים..."; "נתפרסם במוסף ספרותי זה..."; "בערב שבת שעבר, כד באלול תשנ"ג..."; "לצערנו בגלל חוסר המקום, כאמור, לא נוכל להביא..."; "בט"ז במרחשוון... תשנ"ד, ימלאו ארבעים שנה להסתלקותו של... החזון איש"; "גם לגבי כותב שורות אלה [= דוד תמר] נהגו העורכים הנ"ל שלא כהוגן, ונעיר על כך בספר, שיופיע אי"ה", ועוד לא מעט כיו"ב.

חייבים לומר שלעיתים, חוסר העידכון עלול היה לעורר מבוכה, לולא התברר שבטעות דפוס יסודו: "בשנה זו ולא בשנת תשמ"ח, ימלאו שמונה מאות וחמישים שנה להולדתו של - רבנו משה בן מימון". הקורא העכשווי של הספר, היוצא לאור בשנת תשס"ב, יודע אפוא בבירור על השליכה - "לא בשנת תשמ"ח", אך מה עם החיוב? מהי "שנה זו"? מובן מאליו שקוראי העיתון, בשעתם, ידעו זאת, אך לקוראי הספר הנוכחי, זו לכאורה תעלומה! אלא שאז מתקדם הקורא מעט, ומתברר לו שדווקא תשמ"ח היא השנה לה דווקא כן כיוון תמר, כשנה נכונה לציון 850 שנה, ולא בא להוציא אלא מן הטועים הסבורים ששנת תשמ"ה [למען הסר ספק: ה"א] היא שנת ה-850...

ניתן להוסיף כי ההיצמדות לצורת הדפסת המאמרים בשעתם, הובילה לעיתים לתקלות, חלקן משעשעות למדי. דוגמאות קיצוניות לכך, שתיים: האחת - בשולי מאמר אודות הגרי"ד סולובייצ'יק, ובלא כל קשר אליו, התפרסמה בשעתו התייחסות לספר "חיוכה של תורה" שחיבר יהודה גרינשפן. בשעתו, הדברים 'התחברו'

מן הסתם זה ליה, על רקע זמן ומקום, וכדרכם של עיתונים. אך מה לכך ולספר!! וכמובן לא בכדי, הדבר לא מצויין ב'תוכן', כמאמר עצמאי, ובדין, אך לחלוטין הוא אינו יכול להיחשב תת-פרק בעניינו של הרב סולובייצ'יק. אכן, כותרת תת-הפרק - "תורה בפנים שוחקות", נאה לכאן... ושוב, תקלה דומה, כאשר בשולי מאמר על פסקיו והוראותיו של הגרש"ז אויערבך, מובא תת-פרק העוסק בגרא"ז מלצר, ועוד תת-פרק העוסק בהדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת בבוקר, ולשניהם אין דבר וחצי דבר עם עיקרו של המאמר; וכך גם במקרים נוספים. פשר הדבר נעוץ, ללא ספק, בהיצמדות יתירה לפרסום בשעתו בעיתון, ואולם במידה וסברו העורכים שהדברים ראויים להדפסה חוזרת, היה עליהם למקמם בנפרד, ולתת להם הפנייה ב'תוכן'. משלא עשו זאת, דומה כי לא היה מקום לחברם למקום אליו אינם שייכים.

אחת מן המשימות הקשות שהוטלו על שכם העורכים היה לא רק הליקוט אלא גם הסינון. לא מה להביא אלא מה לא להביא, שכן קולמוסו של תמר נבע כמעין מתפרץ ולא שקט לרגע. מבחינה זו, יש מקום להרהר אחר אחדות מהחלטותיהם. ספק, למשל, אם היה נחוץ לשוב ולהדפיס את ביקורתו הקטלנית של תמר את חיבורו של פרופסור מ' בניהו - תולדות האר"י, כמו גם הדפסה חוזרת של מאמרו על חיבורו של פרופסור רי"צ ורבלובסקי על ר' יוסף קארו.

לחלק מן המאמרים - כגון סוגיית ההלכות שיסודן קבלי, וכגון שאלת מחברה של התפילה לשלום המדינה - היה מועיל עידכון, שכן זה כבר התפרסמו בהם דברים נוספים. דברים אלה אמורים שבעתיים ביחס להערות שהתיישנו לחלוטין ואינן רלוונטיות - ראו לדוגמא הערת כוכבית בעמ' 81: "...עומד להתפרסם אי"ה בקרוב ב'שלם' כרך ד", שיצא כמובן לאור לפני שנים רבות.

ייתכן אפוא מפורשות: נכון הוא שהספר היה ראוי להגהה קפדנית יותר, לציון מקום הדפסת המאמרים לראשונה, ובוודאי למפתח עניינים מפורט - מפתח שחסרונו ניכר ויש לקוות שעוד ייערך. ועם כל זאת, בהתחשב בכך שהעורכים עושים מעשה התנדבותי, לא רק שקשה לבוא אליהם בטענות, אדרבה - יש לשבחם ולהודות להם בכל פה. כדאי לזכור שתמר עצמו כתב, באחד ממאמריו: "יודע אנכי, שקשה הוצאתם של ספרים כקריעת ים סוף, וצריך לכך ביאת מצרים...". ובמקרה זה, שהדבר נעשה בלא תמורה, ודאי שראויים היוזמים והעורכים לברכת יישר-כוח, לתמיכה ולסיוע. הם אכן עשו חסד עם תמר, ולא פחות מזה, הם עשו חסד עם הקוראים שיכולים לשוב ולהתבשם מעושר המאמרים וממיגוון הנושאים.

כמו העורכים, גם אנו כולנו תקווה, שהוצאת אסופת המאמרים לאור, כספר, תעודד את רוחו של פרופסור תמר ותוביל אותו מהרה להחלמה מליאה.

